

GELENEKLERDE VE İNANÇLARDA “DEMİR” “Iron” in Traditions and Beliefs

Fikret TÜRKMEN**

Ferah TÜRKER***

ÖZ

Demirin özelliklerinin ve ateşle ilişkisinin keşfedilmesi, sayısız inançların doğmasına sebep olmuştur. Demiri işlemek özel bir yetenek olarak düşünülmüş, bu yüzden de demirciler daha maharetli ve üstün insan muamelesi görmüştür. Demirin eritilerek işlenmesi ayinlere ve büyüsel işlemlere konu olmuş, mitolojiden günümüzün modern edebî türlerine kadar işlenmeye devam etmiştir. Türkler şamanların kutsallığı ile demiri birleştirmişler, silahlarda, başlıklarda, giysilerde, hatta toponomik olarak da demiri ön plana çıkarmışlardır. Mesela Altaylarda kutsal dağlar ve bu dağların eteklerinde dolaşan kurtlar pek çok alegorik efsanelerin doğmasına sebep olmuştur. Bu dağlar, demir dağlardır. Demirciler de bu madene hükmettikleri için kutsal sayılmışlardır. Sertliği ile çok sevilen ve güç sembolü haline gelen demirle ilgili inanmalar doğumdan ölüme kadar pek çok alanda inanç konusu olmuştur. Hatta kılıç üzerine ant içmek “Gök girsin kızıl çıksın” sözü ile pekiştirilmiştir. Koruyucu ve dileklerin kabul edilmesi için ayrı bir gücü olduğuna inanılan demir, diğer taraftan da savaşın ve kötülüğün aracı olarak görülmüştür. Yani düalist bir güçtür.

Anahtar Kelimeler; Demir, Türk kültürü, gelenek, inanç.

ABSTRACT

Finding out the properties of the iron and its relation with the fire has brought about numerous beliefs. Puddling iron was considered as a special talent; therefore blacksmiths were treated as if they were more skillful and superior from the others. Iron melting process was the subject of ceremonies and magical rituals, and also it has been kept puddling up to today's modern literary genres form mythology. The Turks combined iron with the sanctity of the shaman and used it

* Bu makale, VII. Milletlerarası Halk Kültürü Kongresi (27 Haziran-1 Temmuz 2006, Gaziantep)'nde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

** Prof. Dr., İzmir Ekonomi Üniversitesi Türk Dili Koordinatörü, fikret.turkmen@ege.edu.tr.

*** Yard. Doç. Dr., Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, ferahurker@hotmail.com.

in weapons, helmets and costumes, and were highlighted even as toponym. For instance, the sacred mountains and the wolves in its hillsides were led to the emergence of many legends. These mountains were the iron ones. Iron, which is a symbol of power, has been the subject of faith from birth to death. Moreover swearing on sword is enforced with utterance “Gök girsin kızıl çıksın”. It is believed that iron is protective and has a power for the adoption of wishes. On the other hand it is seen as a tool of wars and evil. Thus it’s a dualistic power.

Keywords; Iron, Turkish culture, tradition, belief.

Demir, insanlık tarihi içinde bir maden olarak önemli güçlere ve fonksiyonlara sahip olmuştur. O bazen gökten düşen göktaşları, bazen de toprağın hazinesi gibi algılanmış ve bu algıya bağlı olarak pek çok gelenek ve inançla çevrelenmiştir.

İlkel insanlara göre meteoritler, “yukarıdan”, gökten geldikleri için kutsal kabul edilen gök taşlarıdır. Gök kubbenin kaya kristalinden, gök tanrının tahtının da kuvartstan yapıldığına dair inançlar, bazı Avustralya yerlilerinde rastlanmaktadır. Aynı durum Kuzey Amerika’da başka bir inancı da doğurmuştur. “Işık taşları” denilen göktaşları, yeryüzünde olup biten her şeyi yansıtır. Hatta Kuzey Amerika Şamanları bu ışık taşlarına bakarak bir hastanın ruhunda neler olup bittiğini, eğer hasta ölmüşse ruhunun nereye kaçtığını görebilirler. Bilindiği gibi şamanlar, mekânda ve zamanda uzaklara hükmedebilir, normal insanların göremediği, anlayamadığı ruhları, tanrıları görebilirler¹.

Göktaşları, göksel kutsallığın bütün özelliklerini üzerinde taşırlar. Bu yüzden de gökyüzünü temsil ederler. Bu taşların bazı ilkel kavimlerde Tanrı ile eş tutulduğu da görülmüştür. Bu taşların Tanrının ilk hâli olduğuna hatta Truva’da Palladion’un doğrudan gökten düştüğüne inanılmaktadır. Bu ve buna benzer pek çok örnek, ilkel toplumların sert bir kaya kitlesinin yanında onun göksel kökenden geldiğine ve bu yüzden de bu taşların hem kutsal sayılmasına hem de bereket motifi olarak algılanmasına sebep olmuştur. Paleolitik devirde kullanılan dayanıklı ve kolay işlenebilen taşlara, “yıldırım taşı”, “yıldırım dişi” ya da “Tanrının baltası” gibi isimler vermişlerdir. Yıldırım, Gök Tanrısının silahıdır. Kasırga Tanrısı ile Yer Tanrıçası arasında bir yer işgal eder. Yıldırım gibi meteoritler de gök ile yerin birleşmesini simgeler. İlkeller, meteor demirini yeryüzündeki demir madeni bilinmeden çok önce işlemişlerdir. Eritme keşfedilmeden önce, taş aletlerin hammaddesi olarak kullanılmış ve taştan yapılan silahlara benzer aletler yapmışlardır².

Çin kültüründe de metalürji görülmektedir. Çin’de M.Ö. 2000 yılından itibaren demirin kullanıldığını biliyoruz. Bu kullanım daha çok saban demiri ve silah yapma şeklindedir. Ayrıca pek çok ülkede olduğu gibi demir, kuvvetin ve adaletin sembolüdür. Su altı ejderhaları, ki bunlara kötü deniz ejderhası da denmektedir, demirden korktukları için nehirler ve bentlerde su altına demirden figürler konurdu. Çin’in güneyinde de 60 yılda bir çiçek açan

¹ Mircea Eliade, **Demirciler ve Simyacılar**, Kabalcı Yay., İstanbul 2000, s. 19.

² Age, s. 20-21.

bir demir ağacı olduğuna inanılıyordu. Aynı zamanda Yakın Doğu'daki pek çok efsanede karşımıza çıkan demir ayakkabılar ve demir asalar, Çin'de de mevcuttu³.

Demir anlamını taşıyan en eski söz ise Sümercedeki “an.bar”dır. Kelimenin açılımı “gök” ve “ateş” demektir. Genellikle bu kelime “gök metali” ya da “yıldız metali” şeklinde çevrilmiştir. Karmaşık bir konu olan eski Mısır'daki metalürjik bilgi ise bize Mısırlıların sadece meteor demirini bildiklerini göstermektedir. Ancak eski Mısır dilindeki “biz-n.pt” terimi, meteorit bir kökeni işaret etmekle birlikte “gök metali” anlamında olan bu kelime, bakır için de kullanılmış olabilir. Hititlerde “göğün kara demiri” Yunancada sözcük karşılığı “sideros” olup anlamı göksel kökenle ilgilidir. Bütün bu bilgiler, henüz demir çağını başlatacak kadar zengin değildir. Demirin kullanımı da çok kıymetli olmasından dolayı ritüel amaçlıdır. Maden çağlarının başlayabilmesi için madenlerin eritilmesinin keşfedilmesi beklenmiştir. Zaten demir eritildikten çok kısa bir süre sonra endüstrileşmiştir. Ancak bunlar gökten gelen demir için söz konusudur. Yerden çıkarılan demir ise henüz işlenme safhasına gelmemiştir. Demirin eritildikten sonra sertleştirilmesinin tekniği M.Ö. 1200–1000 yıllarında bugünkü Kafkas bölgesindeki dağlarda olduğu tespit edilmiştir. Daha sonra Mezopotamya, Anadolu ve Yakın Doğu üzerinden de Akdeniz ve Orta Avrupa'ya yayılmıştır. Ancak yine de demir, endüstriyel bir mal olmaktan çok süs eşyası, muska ve heykelcikler yapmakta kullanılmıştır. İnsanoğlunun askerî ve siyasî tarihine girmeden önce demir, daha çok ruhsal konulardaki yaratmalarda kullanılmıştır. Dinî törenlerde kullanılan demir, güneşin simgesi ve güneş tanrısının örneği, hayali gibi düşünülmüştür. Savaş arabasının keşfi de güneş çarkı sembolünün anlaşılmasından sonra mümkün olmuştur. Demir çağına gelmeden önce, insanoğlu pek çok ayini, miti ve sembolü doğurmuştur. Metalürjinin keşfinden sonra yeraltından çıkarılan demirin işlenmesine başlanabilmiştir. İnsanoğlu, düalist düşünceyi demir konusunda da kullanmıştır. Meteoritlerin göksel kutsallığının yanı sıra maden ve maden filizlerinin de yersel kutsallığı karşımıza çıkmaktadır M.Ö. 6000–5000 yılları içine alan Neolitik çağda insanoğlu bakırı kullanmış, fakat bunu taş ve kemik gibi işlemiştir. Henüz bakırın bir maden olduğu fikrine sahip değillerdir. Eriterek işleme, ilk defa M.Ö. 4000–3500 yıllarında ortaya çıkmıştır. Demir, bu dönemlerden sonra ayinler ve simgelerle insanlığın hizmetine girmiştir. Demirle ilgili pek çok yasak, tabu, büyüsel işlem, tunç ve bakır geride bırakmasının sonucudur. Demirci, mitolojileri, ayinleri ve metalürji sırlarını yayan başlıca kişidir. Demir dökümünün ritüel işlemi ve demircinin ateşe hakim olma gibi üstünlüğü, madenlerin ve bu madenler dünyasının bizi, ana baba cinsiyetleri ve bunlarla ilgili tasavvurların ortaya çıkması, kısaca anormal doğma, büyüme, hızlandırılmış büyüme fikirlerini kapsayan ritüel bir bütünlük ortaya çıkarmıştır⁴.

İnsanlık tarihinde demir, ister gökten ister yerden gelmiş olsun, kutsal güçlerle yüklüdür. En medeni halklarda bile kutsallık hep korunmuştur. Demirden yapılmış ok uçları, bir fetişizm doğurmuştur. Buradaki temel felsefe, *tanıdık bir evrene ait olmama, başka bir yerden gelme, öte dünyaya ait olma ve dolayısıyla bu yabancıya karşı duyulan saygı* şeklinde yorumlanmaktadır. Sina Çölündeki bedeviler, meteor demirinden yapılmış kılıca sahip olan

³ Wolfram Eberhard, *Çin Simgeleri Sözlüğü*, Kabalcı Yay., İstanbul 2000, s. 93.

⁴ M. Eliade, *age*, s. 22-27.

kişinin bütün düşmanlarını yenebileceğini ve hiçbir zaman yaralanmayacağına inanmaktaydılar. Diğer taraftan göksel metal yere yabancıdır ve üstündür, çünkü yukarıdan gelmektedir. Harikalarla doludur, mucizeler yaratabilir. Mitler, bilindiği gibi insanların olağanüstü yetilerle ve güçlerle donatıldıkları, yarı tanrı sayıldıkları masalsı bir dünyayı anlatırlar. Mitsel bir zaman kavramı ile tarihî zaman arasında bir kesinti vardır. İşte bu kesinti, düşüş sayılmaktadır. Gelişmiş kültüre sahip toplumlarda bile demir, olağanüstü büyüsel dinsel öneme sahiptir. Türkiye'deki bu konudaki inanmalara ileride temas edeceğiz. İran'da, Hindistan'da ve diğer bazı kavimlerde demir ve demirden yapılan inançlar ve aletler, kavmî özelliklere de sahiptir. Demirin şeytanları kovduğuna özellikle demirden yapılan bıçakların ekinleri, kötü havaya karşı, kem gözlere karşı koruduğuna inanmaktadırlar. Demirciler ise bir taraftan bu güce hâkim olmanın verdiği üstünlük paradoksal bir nitelik ortaya çıkarır. Bir taraftan uygarlık yoluyla zaferi kazandırır tarımı vs. işleyerek bir taraftan da savaş yoluyla üstünlük sağlar. Yani askerî zaferle şeytanî zaferi temsil eder. Demirci aletleri çekiç, örs bu kutsal alandadırlar. Hatta bunların demirci olmadan kendi büyüsel güçleri ile demiri işleyebildiklerine inanılmaktadır⁵.

Sonuç olarak bu ve benzeri inançlar metallerin kutsal gücüyle sınırlı kalmazlar. Alet yapma sanatı da kutsaldır. Bunlar eski taş devrine ait mitolojileri de metallerle ilgili mitolojiye ekler, onlarla kaynaştırır.

Türklerdeki metal ve demir inancına gelince, şamanlar ve onlara ait başlıkların kenarları demirden yapılmaktadır. Bu inanca göre daha çok Kuzey ve Kuzey Batı Sibirya'da geyik elbiselerine örnek olarak bir şaman başlığında, başlığın kenarlarının ve önündeki hotozun demirden yapılmış olması, muhtemelen demir çağının birer hatıralarıdır. Ancak Orhun Yazıtlarından beri Türk kaynaklarında gördüğümüz demir ve demirle ilgili verilen bilgiler bize, demirin Türkler tarafından çok eski zamandan beri bilindiğini göstermektedir. Bu konuda başta Abdülkadir İnan ve Bahaeddin Ögel olmak üzere pek çok araştırmacının çeşitli görüşleri mevcuttur⁶. A. İnan'a göre, "*Tarihin bildiği devirden beri Türklerin yaptıkları büyük fütuhatta en mühim rol oynayan iki sanatları olmuştur. At yetiştirme ve madencilik, bilhassa demircilik*". Çin ve Arap kaynakları da Türklerle demirin ilişkisi hakkında ısrarla tarif edilmiştir. Firdevsi'nin "Şehname"sinde de Zal, Türklerle savaşa giden oğlu Rüstem'e Türkleri şu şekilde tarif etmektedir⁸:

(...)

*Bayrakları zırhları siyah demir,
Bilekleri ve külahları demirden,
Sen yeryüzü demir diyeceksin.
Süngüleri havada bir zırh sayacaksın,*

⁵ Age, s. 28-30.

⁶ Ayrıntılı bilgi için bk. **Abdülkadir İnan, Makaleler ve İncelemeler**, C. I-II, TTK Yayınları, Ankara 1987; Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi**, C. I-II, TTK Yayınları, Ankara 1995.

⁷ A. İnan, "*Türklerde Demircilik Sanatı (Tarihte ve Folklorunda)*", **Makaleler ve İncelemeler**, C. II, TTK Yayınları, Ankara 1991, s. 229.

⁸ Agm, s. 229.

Yer ve dağ demir oldu diyeceksin.

Demirciliğin Ergenekon Destanına kadar uzanan bir inançla birleştiğini ve Türklerin kurttan türeyiş efsanesini anlatan semboller içinde kutsal dağın ve göğün büyük yer tuttuğunu biliyoruz. Kurdun eteklerinde dolaştığı dağın demir dağ olarak anılması pek çok alegorik efsanede karşımıza çıkmaktadır. Mesela; Göktürkler zamanında onların menşei ile ilgili bir efsanede komşu ülkenin kralı Göktürkleri mağlup eder ve bütün Göktürkleri kılıçtan geçirir. On yaşlarında bir çocuğun ellerini ve ayaklarını keser, bataklığa bırakırlar, çocuğun etrafında bir dişi kurt peyda olup ona et vererek besler ve büyütür. Sonunda kurt çocuğu kaçırmak için bir mağaradan içeri girer. Orada on çocuk doğurur, dışarıdan kızları getirerek onları evlendirir. Aşina ailesi bu on boydan türer. Bu olayı anlatan kaynakta “*Onların oğulları ve torunları çoğaldılar... Hep birlikte mağaradan çıktılar... Juan Juan devletine tabi oldular.*” denmektedir. Aynı türeyiş efsanesinin ikinci varyantında da kurdun girdiği mağara geniş bir ovaya çıkar ve Aşina sülalesi burada çoğalır. Fakat artık oraya sığamazlar ve sonunda bir demirci, demir dağı eriterek onları dünyaya çıkarır. Güney Sibiry ve Altaylardaki pek çok masalda demir dağdaki halkları yenmek için ordu gönderilmektedir⁹.

Altay dağlarının kuzey kısmında yaşayan Türk boylarının demircilikle ilgilerinden dolayı bu dağlara “Kuznitskiy Alatau” (Demirciler Aladağı) denilmekte, ayrıca bir de demirci kentten söz edilmektedir¹⁰.

Türklerde kozmosla ilgili görüşler arasında evren tasavvuru olarak, göğün kutbu yani merkezi Kutup yıldızı sayılmakta ve buna “altun kazguk” denmektedir. Türkçedeki Yitiken yıldızı (yedihanlar yıldızı) yani Büyükayı, hükümdarın arabası sayılmakta ve bu kutup yıldızına bağlı olarak onun etrafında dolaşmaktadır. Bugün Anadolu’nun pek çok yerinde aynı şekilde kutup yıldızına “demir kazık yıldızı” denilmektedir¹¹.

Demirin genel olarak sağlamlık, sertlik, dayanıklılık, keskinlik gibi sembolik anlamları olduğu Dictionnaire des Symboles Sözlüğünde de belirtilmektedir. Eski Çin’de ve bütün kutsal kitaplarda demir, düalist zıt karakterleri kendinde barındıran bir metal olarak düşünülmüştür. Nasıl ki su ateşin, siyah beyazın zıttı ise bakırın ve bronzun zıttı da demir olmuştur. Demir çağının başlaması bakır ve tunç devrinin sona ermesi anlamına gelmektedir. Mitolojik kahramanların hepsinde de demir ve bakır levhalar bulunmaktadır. Demir, pek çok millette korkulan, bu yüzden de kutsal sayılan bir değere sahiptir. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi bunun iki sebebi vardır. Ya gökten düştüğü için korkulmuş ya da topraktan çıktığı için değerli bir varlık olarak kabul edilmiştir. Bu kutsallıkta çift taraflılık söz konusudur. Bir taraftan durağan, işe yaramayan maddeyi değişikliğe uğratıp, güç ve kuvvet aracı hâline getirmekte yani saban, bıçak, kılıç vs. yapmakta veya savaşın ve ölümün şeytani bir aracı olarak kabul etmektedir. Bu yüzden Hindistan’da ve Mısır’da demir kullanımı ikinci derecede Tanrılara ait bir üstünlük vasıtası olmuştur. Mısır’da Karanlık Tanrısı Setin’in kemikleri ile bir tutulmuş, şamana güç ve etkinlik vermiştir. Kökeni cehennem tanrılarına dayanan de-

⁹ B. Ögel, **Türk Mitolojisi**. C. I. s. 20–21, 59, 68, 88.

¹⁰ A. İnan, **agm**, s. 230.

¹¹ Emel Esin, **Türk Kozmolojisine Giriş**, Kabalcı Yay., İstanbul 2001, s. 41.

mir, eski Greklerde de dinle ilgili görülmemiştir. Çünkü Héside “soyların mitosu” adlı bölümde zamanların art arda gelişine göre demiri beşinci soy olarak dehşetle anar. Bunu belirtilirken şunları söylemektedir: “*Tanrı hoşnut olsun. Ya daha erken ölmüş olsaydım ya da daha sonra doğmuş olsaydım. Çünkü bu dönemde ne günler yorgunluk ve sefalet çekmeyi durduracak ne de geceler Tanrıların gönderdiği müthiş sıkıntılardan kurtaracaktır. Hiçbir değer artık tutulan yemine, namusa, iyiliğe bağlanmayacak (...) Tek hukuk, kaba kuvvet olacak ve vicdan yok olacaktır. Utanma insanları terk edecek ve Tanrıya doğru gidecektir.*”¹²

Platon, Atlantis’in sakinlerinin demir olmayan silah kullandıklarını, bu silahların da kargılar ve fileler olduğunu söyler. Demir, katı, iç karartıcı, pis ve şeytani bir gücü sembolize etmektedir. Türklerde de gerek mitolojide, gerek destanlarda hatta masallarda demir ve demircilik kutsal sayılmıştır ve M.Ö. 1022 yılına ait Çince bir kayıta geçen King Luk kelimesi "satır" veya "bıçak" anlamına gelen eski Hunca bir sözcük olarak kaydedilmiştir. Aynı şekilde M.Ö. 47 yılına ait bir kaynakta da bu sözün Türkçede “iki yüzlü bıçak” anlamında kullanıldığını, bugün kullanılan “kingirlik” kelimesinin ilk Türkçe kelimelerden birisi olduğunu Fr.Hirt kaydetmiştir. Ergenekon Destanındaki en önemli unsurlardan biri olan demircilik geleneği, ebedileşmiş görülmektedir. O günün kutsal bir bayram olarak kutlanması demirin de kutsal kabul edilmesine sebep olmuştur. Oğuz Kağan, destanında geçen “*Gergedan hem geyiği hem de ayıyı yedi / Öldürdü kargım onu, çünkü bu bir demirdi!*”¹³ ifadesinde de demirin başka yaratıklara ve düşmanlara karşı hakimiyet için önemli bir unsur olduğunun farkında oldukları görülmektedir. Türklerde ihtişam, güç ve kuvvet sembolü olan demirin daha sonraki yüzyıllarda çok çeşitli sembolik anlamlarda kullanıldığını da biliyoruz. Tarihçiler, sağlamlık ve dayanıklılığın Türk eserlerinde (Oğuz Kağan, Kutadgu Bilig gibi) sık sık kullanıldığını göstermektedirler. Balkan Türkleri arasında da Paskalya Bayramı sırasında ateşten atlanırken söylenen bir tekerleme şöyledir: “*Gâvurun başı hamur, Türk’ün başı demir.*”. Gagavuz Türkleri arasında da gök gürlediği zaman, özellikle kıştan sonra gelen ilk gök gürlemeleri sırasında, bir demir alınarak vücudun çeşitli yerlerine dokunulduğunu, böylece o dokunulan organların demir kadar sağlam olacağına inanılmaktadır. Aynı durum Anadolu’nun muhtelif yerlerinde de görülmektedir. Mesela Kastamonu’da gök gürültüsü işitilince demire sarılan kişinin kuvvetli olacağı düşünülmektedir. Yine Anadolu köylerinde gelin, oğlan evine girerken bir demire bastırılmakta ve onun demir gibi güçlü olacağına inanılmaktadır.

Yemin sembolü olarak da demirin kullanıldığı bilinmektedir. Divanü Lügati’t-Türk’te “*Kök temür* kerü turmas” (“Demir, dokunduğu şeyi yaralar”) şeklinde bir söz kaydedilmiştir. Bu sözün bir başka anlamı daha vardır. Kırgız, Yabaku ve Kıpçak Türklerinde ant içme sırasında kılıç kınından çıkarılarak “*Gök girsın, kızıl çıksın.*” denilmektedir. Bu formel ifade “*Sözünde durmazsan kılıç kanına bulansın; demir, senden öcünü alsın.*” anlamına gelmekte-

¹² Jean Chevalier – Alain Gheerbrant, **Dictionnaire des Symboles (Semboller Sözlüğü)**, “Fer (Demir) Maddesi”, C. II, Robert Laffond ed. Jupiter, Paris 1969.

¹³ B. Ögel, **age**, C. I., s.117.

dir¹⁴. Aynı şekilde kılıç üzerine ant içmelerde kılıç ve bıçak yalamak, demirle ilgili inançların başka görüntüleridir.

Demir, bir güç sembolü olması sıfatıyla aynı zamanda koruyucudur. Hastalıklardan, ölüm ve büyülerden, tabii afetlerden, doğum, evlenme ve ölüm olaylarının içinde, halk hekimliğinde hep demirin koruyuculuğundan faydalanılmıştır¹⁵. Mesela aynı obada aynı hafta içinde iki ayrı doğum olursa, bu çocukların anneleri kırkıncı gün karşılaşarak birbirlerine ya demir parçası ya da iğne verirler. Böylece çocukların kırk basma tehlikesinden uzaklaşacaklarına inanılır. Bütün Türk boylarında kırkı çıkmamış çocuk yalnız bırakılacağı zaman başucuna Kur'an-ı Kerim, demir ve demirden yapılmış aletler konur ve loğusanın çevresinde de "Demiri geldi." diye bağırılır. Çocuğun göbeği kesilince annenin saçıyla bağlanarak ılık suda yıkanır. O sırada leğene, nazardan korunsun diye, demir parçaları atılır. Düğün âdetleri sırasında da yine koruma sembolü olarak bütün Türk dünyasında düğünden sonra gelinin başına bir hâl gelmesin, diye hançer, tahra veya balta konur. Bazı bölgelerde de gelinin erkek kardeşi tarafından gelinin kapısına bıçak saplanır. Yine koruma sembolü olarak ölen kişinin öbür dünyada şeytan azabından korunması için, tabutunun üzerine bıçak, demir veya makas gibi demir eşya konmaktadır. Eski Türklerde, özellikle Hunlarda kahramanın kılıcı, kalkanı, ok ve yayı ile birlikte gömülmesi inancının aynı temele dayandığı şüphesizdir. Makedonya'da Türkler aynı geleneği devam ettirmektedirler. Hatta Karaçay, Balkar ve diğer Kafkas Türkleri arasında herhangi bir kimsenin ölüm haberi duyulduğu anda, anneler, çocuklarını bir demir bıçak veya at nalı ısırtmak sureti ile bekletirler ve böylece çocukların ölümden korunacağına inanırlar.

Bugün meteorolojik olaylardan korunma sembolü olarak da demir kullanılmaktadır. İnsan ve tabiatın gelecek kötülöklere karşı, demirin koruyuculuğundan faydalanmak, hemen hemen bütün Türk dünyasında ortak inançlardandır. Mesela buhur yeli denen, 31 Temmuz-7 Ağustos arasında esen rüzgarlarda, ki bizde buna samyeli de denir, yıkanmak gerekirse demir borudan akan suda yıkanmak, denize veya hamama girilecekse bir demir çiviye suya atmak veya bazen süs eşyası olarak veya mayo ceplerine birer çengelli iğne koymak, samyelinin zararlarından korunmak için başvurulmuş pratiklerdendir. Aynı şekilde vahşi hayvanlara karşı korunmak için "ağız bağlamak" Anadolu'da hâlen en yaygın inançlardandır. Dışarıda kalan hayvanları korumak için köydeki ocaklarda "kurt ağzı bağlama" denilen bir pratik yapılmakta, açık bir bıçak dua edilerek kapatılmakta, kötü rüya görüldüğü zaman aynı rüyayı bir daha görmemek için, yastığın altına bir demir parçası koymak, demirin koruyuculuk sembolü ile ilgili pratiklerdendir. Demir, gücü dolayısıyla dilek sembolü olarak da bütün Türk dünyasında küçük değişiklikleriyle uygulanan pratiklerdendir. Mesela Kırgızistan'da, gelinin eteğine demir ve demir araçlar konulmaktadır. Bütün bunlar demirin düalist özelliklerinden ileri gelmektedir. Yani, bir taraftan koruyucu güç sembolü, diğer taraftan da bir ölüm, bir savaş, bir kötölük aracıdır.

¹⁴ Besim Atalay, *Divanü Lûgat-it-Türk*, C. I., TDK Yayınları, Ankara 1992, s. 361-362.

¹⁵ Ayrıntılı bilgi için bk. Orhan Acıpayamlı, *Türkiye'de Doğumla İlgili Âdet ve İnanmaların Etnolojik Etüdü*, Erzurum 1961.

Şamanistik dönemden günümüze kadar çok değişik dinî inançlarda demir, tedavi unsuru olarak da kullanılmıştır. Şamanların giriş ayinlerinde, şaman adayı mesleğe girerken, oymak toplanmakta, bir dağ veya tepeye çıkılmaktadır. Adaya da özel bir giysi giydirilmekte ve adayın eline, ucunda at kıllarının bağlı olduğu, kamçı verilmektedir. Sağ ve sol tarafına dokuzu erkek dokuzu kız önde de yaşlı şaman, adaya, mesleğe sadakat yemini ettirmekte ve dualar okunmaktadır. Dua aynen şöyledir: “*Saka ulusuna kudretli demirciler ihsan eden Kıt kay baksı toyuna saygı göstereceğim. Kurbanın ciğer ev böbreklerini, demircinin ocağına gömeceğim.*”. Ayrıca hâlen devam eden bir uygulamada yaralar kızartılmış demirle dağlanmaktadır. İnsanlığın ortak inançlarından biri olan yeni evlere demirden yapılmış at nalı asılması, bu inancın değişik görüntülerinden biridir.

Demir, görüldüğü gibi sadece Türklerin değil bütün dünya halklarının hayatında çok önemli bir yer tutmuştur. Ancak akıncı milletler, demiri ve demirciliği hep kutsal saymışlar, bu konuda çeşitli inançlar ve pratikler geliştirmişlerdir.

Demirin Türklerle ilişkileri hakkında, hem kendi hem de komşu ülkelerin kaynaklarında son derece zengin malzeme bulunmaktadır. Kısaca birkaç örnekle yetinmek zorunda kaldığımız bu konunun derinliğine incelenmesi gerekmektedir. Mitoloji, destan, masal, hikâye, türkü, atasözü vb. türlerin hepsinde demir, hem sağlam hem de korkulan ve bu yüzden de kutsal sayılan önemli bir metal olmuş ve bütün inanç sistemine sinmiştir. Gerçekten kozmik düşünceden günlük hayata kadar hayatın bütün safhalarında demir, bu özellikleriyle karşımıza çıkmaktadır. Kısaca söylemek gerekirse Ergenekon’dan günümüze kadar, demir hep üstün bir metal muamelesi görmüş ve kuvvetin, sağlamlığın sembolü olmuştur.

KAYNAKÇA

- ACIPAYAMLI Orhan, **Türkiye’de Doğumla İlgili Âdet ve İnanmaların Etnolojik Etüdü**, Erzurum 1961.
- ATALAY Besim, **Divanü Lûgat-it-Türk**, C. I., TDK Yayınları, Ankara 1992.
- CHEVALIER Jean – Alain Gheerbrant, **Dictionnaire des Symboles (Semboller Sözlüğü)**, “Fer (Demir) Maddesi”, C. II, Robert Laffond ed. Jupiter., Paris, 1969.
- EBERHARD Wolfram, **Çin Simgeleri Sözlüğü**, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2000.
- ELİADE Mircea, **Demirciler ve Simyacılar**, Kabalcı Yay., İstanbul 2000.
- ESİN Emel, **Türk Kozmolojisine Giriş**, Kabalcı Yay., İstanbul 2001.
- İNAN Abdülkadir, **Makaleler ve İncelemeler**, C. I-II, TTK Yayınları, Ankara 1987.
- ÖGEL Bahaeddin, **Türk Mitolojisi**, C. I-II, TTK Yayınları, Ankara 1995.